

Дата проведення - 04 .05. 2020 .

Викладач. Алмашій М.І.

Тема. Антицерковна кампанія періоду десталінізації.

Пояснення навчального матеріалу

Ліквідація українських монастирів за часів Хрущова.

Періоду, коли при владі в СРСР був М. Хрущов, нелегко дати якусь однозначну оцінку. Поряд з курсом на лібералізацію суспільно-політичного життя в Радянському Союзі простежувалося переслідування митців, які не були заангажовані стереотипами соцреалізму. З одного боку, розгортався процес десталінізації, а з іншого – формувалася новий культ особи тощо.

Суперечливою сторінкою його діяльності була розпочата наприкінці 50-х років антицерковна кампанія. На XXI з'їзді КПРС у доповіді "Контрольні цифри розвитку народного господарства на 1959-1965 роки" М. Хрущов заявив, що для переходу до комунізму необхідна не лише потужна матеріально-технічна база, але й належний рівень свідомості всіх громадян соціалістичного суспільства. При цьому вказувалося, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасивністю партії в цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям . Владою було розпочато потужний наступ на церкву.

Нормативно-правову базу цього наступу склали, передусім, такі документи, як постанова ЦК КПРС "Про доповідну записку відділу пропаганди та агітації ЦК КПРС "Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди" (жовтень 1958 р.), постанова Ради Міністрів СРСР "Про монастирі в СРСР" (жовтень 1958 р.), постанова Ради Міністрів СРСР "Про податкове обкладання прибутків підприємств єпархіальних управлінь, а також прибутків монастирів" (жовтень 1958 р.), постанова Президії ЦК КПРС "Про заходи щодо припинення паломництва до так званих "святих місць" (листопад 1959 р.) та ін.

Насамперед, наступ спрямовувався на обмеження "матеріальної бази" церкви. Згідно з новими постановами уряду, православна церква за виробництво свічок замість 5 мільйонів карбованців у рік почала сплачувати державі 100 мільйонів. Крім того, було встановлено підвищені ставки податку із земельних ділянок, які перебували в користуванні у монастирів, зменшено їхні площі, відмінено пільги по податку з будівель і земельній ренті, заборонено використання найманої праці в монастирях.

З метою зменшення прибутків церкви підвищено ставки податку з прибутків на церковнослужителів, релігійним об'єднанням і духовенству заборонено проводити спеціальні збори коштів у молитовних приміщеннях чи іншим шляхом на цілі, які не були пов'язані з культовими відправами. Заборонялася також благодійна діяльність церкви, що сприяла зростанню престижу і популярності її та духовенства в очах населення. Ліквідовано пільги людям, які допомагали при богослужіннях – регентам, хористам, органістам та ін.

Новий закон про релігійні культу значно ускладнював можливості реєстрації чи відкриття нових парафій або громад і водночас спрощував процедуру їх закриття. Розпочалася широка кампанія по вилученню у релігійних об'єднань будівель культового призначення. Так, якщо в 1958 р. в Україні закрили 64 церкви, або в 6,4 рази більше, ніж попереднього року, то в 1960 р. їх уже було 747, а це в 12,1 рази більше, ніж у 1958 р.

У цей час було переглянуто юридичну базу, на якій ґрунтувалося життя церковних общин. На підставі невідповідності законодавству про культу внесено ряд важливих змін у положення "Про управління РПЦ" та нормативно-правову базу діяльності протестантських об'єднань. Згідно з цими доповненнями та поправками, церковні виконавчі органи були позбавлені права юридичної особи; не могли створювати центральні каси для збирання добровільних пожертвувань віруючих; встановлювати будь-які примусові збори; володіти культовим майном або отримувати його за договором,

купувати або орендувати приміщення для молитовних зборів; укласти договори або угоди.

Приміщення та інше майно передавалися у користування віруючим. Священники ж за правовим статусом прирівнювалися до найманих робітників, які обслуговували церковну общину за відповідним договором. У цьому відношенні вони нічим не відрізнялися від хористів, котрі співали в церковному хорі, або церковного сторожа.

У 1962 р. влада впровадила квитанційний облік релігійних обрядів. Це, з одного боку, давало можливість пильно слідкувати за прибутками священнослужителів, а з другого, – оскільки, що в квитанціях вказувалися детальні відомості про тих, хто здійснював релігійний обряд (чи хрещення, чи вінчання, чи якийсь інший), то до органів влади, таким чином, поступала інформація про осіб, які залишалися активними віруючими. Таким чином, посилювалася "індивідуальна" робота з такими особами.

Велика увага приділялася проблемі звуження сфери впливу духовних осіб на суспільне оточення. Для цього було заборонено залучати до церковного життя підлітків, а саме навчати їх релігії, проводити для них спеціальні церковні служби, включати їх у церковні хори, використовувати при проведенні служб, для читання релігійних віршів і т. п.

Значною мірою було скорочено видання релігійної літератури та зменшено тираж релігійних періодичних видань. Релігійним центрам, об'єднанням, служителям культу заборонялося організувати спеціальні дитячі, юнацькі і жіночі молитовні зібрання та засідання, а також гуртки і групи для вивчення релігії; організувати паломництва, здійснювати інші акції, які б могли підвищити релігійне почуття і збільшити "марновірства та забобони".

Усебічно гальмувався розвиток системи церковної освіти, що призводило до слабкої підготовки священнослужителів і порівняно малої їх чисельності. На середину 50-х років в Україні діяло три духовні семінарії: відкриті в 1945 р. Луцька та Одеська, а також Київська, яка розпочала свою діяльність у 1947 р. Вищих духовних навчальних закладів в Україні не було. Семінаріям надавалося право приймати щороку в перші класи по сорок семінаристів. Однак у зв'язку з високим відсотком відсіву випускали вони значно меншу кількість священників, аніж могли потенційно.

Так, на 1958 р., за весь період свого існування вони могли випустити 1440 чоловік, однак фактично випускали лише 446. Тут свою роль відіграли як перепони з боку влади, так і високі вимоги, які ставилися до семінаристів. Але навіть така ситуація не задовольняла керівництво держави, протягом антицерковної кампанії в Україні було закрито дві духовні семінарії – у Луцьку та Києві.

Єдиною функцією церкви, яка розглядалася державою як корисна, була її зовнішня діяльність. Скорочуючи прибутки церкви і збільшуючи свій авторитет на світовій арені, влада змушувала духовні центри витрачати власні гроші на зміцнення міжнародних зв'язків. За кошти церкви організувалися закордонні поїздки, утримувалися іноземні релігійні делегації, видавалися для закордону книги, альбоми, листівки тощо.

У цілому наступ на церкву, який радянська влада розпочала проти церков та релігії, носив фронтальний характер. Ударам і обмеженням піддавалися практично всі прояви релігійності. При цьому особливу увагу органів влади в Україні привертало монастирі. Це пояснювалося тим, що із 63 православних чернечих обителів, що існували на початку 1958 р. в СРСР, 40 перебували в УРСР. З інших – 14 було в Молдавській, 3 – у Білоруській, по 2 – у Російській і Литовській, по 1 – у Латвійській і Естонській РСР. Крім того, монастирі – традиційні центри паломництва віруючих, осередки, в яких концентрувалися православні святині, зберігалися реліквії, проживали найвідданіші ідеї Бога люди, які віддавали себе в служіння йому, приймаючи чернечий постриг. Наявність таких центрів духовного життя слугувала предметом серйозного занепокоєння і роздратування властей.

Монастирське життя в західних областях України відрізнялося від східних. Ця різниця проявлялася, передусім, у способі життя та основних джерелах прибутків. У східних

областях прибутки в 1956 р. досягли 5169 тис. карбованців, причому частка доходу із сільськогосподарських робіт складала всього 384 тис. карбованців, інші гроші надходили з пожертвувань і треб. Інакша картина склалася в західних областях: тут у цьому ж році основні прибутки становили 2438 тис. карбованців, з них із сільського господарства було отримано 771 тис. карбованців, із церковних служб і пожертвувань – 1667 тис.

З усіх монастирських прибутків у східних областях на одного з членів обители припадало по 2560 карбованців у рік, з них від ручної праці і сільськогосподарських робіт – по 190. В західних областях ці показники становили відповідно 3400 і 1070 карбованців. Послушники (люди у віці до сорока років), які були основною робочою силою в монастирях, у середньому складали близько 53% усіх монахів у західних областях, у східних областях на них припадало лише близько 18% . Монастирі в східних областях, у переважній більшості, були крупнішими: в 1956 р. на 20 монастирів тут припадало майже 2 тис. монахів, коли на 22 в західних областях – трохи більше 700.

За підготовленими пропозиціями передбачалося протягом двох років із сорока існуючих в республіці монастирів і скитів ліквідувати дев'ятнадцять, а їх мешканців розмістити в монастирях, що залишаться.

Перший етап планувався на червень-вересень 1959 р. У цей період в Україні мали закрити вісім монастирів і скитів. З них у західних областях – п'ять, а саме: Богоявленський жіночий монастир у м. Кременець Тернопільської області, Успенський жіночий монастир у с. Червнєве Закарпатській області, Духовський чоловічий скит у с. Новий Торжок Тернопільської області, Богородицький жіночий скит у с. Бедевля Закарпатської області, Серафимівський жіночий скит у с. Задне Закарпатської області .

Із травня по червень 1960 р. планувалося провести другий етап і ліквідувати шість монастирів та скитів. Чотири з них містилися в західноукраїнському регіоні – Богословський чоловічий монастир у с. Хрещатик Чернівецької області, Богословський жіночий скит у с. Конашнево Закарпатської області, Троїцький жіночий монастир у с. Успенське II Ровенської області, Михайлівський жіночий скит у с. Драгове Закарпатської області .

Із липня по вересень 1960 р. під час завершального, третього, етапу було заплановано ліквідувати п'ять монастирів та скитів. Чотири з них, а саме: Троїцький чоловічий скит у с. Городілово Закарпатської області, Благовіщенський жіночий скит у с. Горбки Закарпатської області, Миколаївський чоловічий монастир у с. Іза Закарпатської області, Успенський жіночий скит у с. Угля Закарпатської області .

Таким чином, із загальної кількості монастирів та скитів, які було заплановано ліквідувати, майже дві третини припадало на західноукраїнські землі і майже третина – на Закарпатську область.

Закриття монастирів повинно було проводитися під різними виправдовуваними дії влади приводами. Так, Густинський жіночий монастир закривався тому, що на його території був будинок інвалідів і монастирські приміщення становили незначний відсоток у порівнянні з ним, а крім того, будинок інвалідів відчував гостру потребу в додаткових приміщеннях; Кременецький жіночий монастир розміщувався в центрі м. Кременець у безпосередній близькості від шкіл і державних організацій; монастирські приміщення Городищенського жіночого монастиря містилися безпосередньо біля лікувального джерела і на їх базі було вирішено організувати водолікувальний санаторій і т. д. Скити ж, які розглядалися як філіали монастирів, об'єднувалися з ними.

2 квітня 1959 р. відбулося засідання Ради у справах РПЦ, на якому були присутніми представники вищої духовної ієрархії. Їм була надана можливість ознайомитися з планом ліквідації монастирів. Уже 4 квітня Патріарх Московський і Всієї Русі Алексій із власної ініціативи надіслав на ім'я голови Ради в справах РПЦ Г. Пінчука лист, в якому висловив свою позицію щодо запланованих заходів. Зокрема, глава православної церкви від свого імені, а також від імені митрополита Миколая і Керуючого справами патріархії протопресвітера Колчицького, "високо оцінив велику досвідченість у вирішенні

церковних питань" голови Ради в справах РПЦ, а також "доброзичливість і обережний підхід у вирішенні такого життєвого питання, що торкається становища великої кількості громадян".

Поряд з тим, що влада заручилася підтримкою вищої духовної ієрархії РПЦ, були зроблені кроки в напрямку усунення небажаного ажіотажу навколо закриття монастирів, який могли учинити віруючі. З цією метою керівництву монастирів було "запропоновано" припинити практику організації прийомів груп віруючих і окремих паломників, забезпечувати їх грошима, продуктами, а також "рекомендовано" ліквідувати готелі при монастирях тощо. Так, на початок літа 1959 р. були закриті готелі при Києво-Печерській і Почаївській лаврах.

Під час закриття монастирів колгоспників із найближчих сіл відправляли на роботи подальше від обителів. Встановлювався нагляд за дзвіницями монастирів і навколишніх сіл, щоб не допустити підняття тривоги.

23 листопада 1959 р. Рада Міністрів СРСР видала постанову "Про скорочення кількості монастирів і скитів на території УРСР". Ця постанова, зокрема, зобов'язувала виконками обласних Рад депутатів трудящих Дніпропетровської, Полтавської, Ровенської, Чернігівської, Тернопільської, Закарпатської областей, а також Міністерство соціального забезпечення УРСР вжити заходи щодо працевлаштування молодих монахів, створити для них нормальні житлово-побутові умови, тих, хто висловить бажання, розмістити в будинках для престарілих та інвалідів, усіх інших розподілити по діючих монастирях у відповідності з підготовленими списками. Монастирські приміщення передавалися відповідним Радам депутатів трудящих для використання їх під культурно-просвітні установи, школи, лікарні, будинки престарілих і т. п. Речі культового вжитку, іконостаси, ікони, релігійна література передавалися діючим монастирям або найближчим церквам.

Пам'ятники архітектури, розташовані на території монастирів, які закривалися, залишалися у віданні архітектурних управлінь, а ті з них, що використовувалися раніше як парафіяльні церкви, передавалися за типовим договором релігійним общинам. Про виконання постанови Рада у справах РПЦ повинна була доповісти до 1 травня 1960 р.

Закриття кожного монастиря чи скиту ретельно готувалося і супроводжувалося проведенням комплексу різноманітних заходів із використанням великих людських і матеріальних ресурсів. Зокрема, під час ліквідації монастиря у Кременці одних дружинників було залучено понад 120 осіб, для перевезення майна монастиря, як зазначається в архівних матеріалах, використано понад 200 вантажних автомобілів, а кількість вантажників становила близько 250-300 чоловік [5, 216]. При цьому надзвичайно велика увага приділялася оперативності. Установи, які переселялися на території монастирів, повинні були бути готовими до освоєння приміщень у день евакуації ченців і черниць. У кінці дня переселення монахів на приміщеннях колишніх монастирів були вивішені відповідні вивіски, а самі приміщення відразу займалися.

Не зважаючи на те, що влада заручилася підтримкою патріарха Алексія, ліквідації монастирів чинився опір. Мали місце спроби організувати збір підписів віруючих з вимогою не закривати монастирі і монастирські церкви. Так, на ім'я М. Хрущова було надіслано скаргу від кременецьких громадян, під якою стояло 1240 підписів. Під час ліквідації монастирів у Кременці та Почаєві активно діяв єпископ Львівський Паладій. Отримавши вказівку патріарха та вислухавши рекомендації уповноважених Ради у справах РПЦ і формально згодившись із ними, він зробив спробу зірвати цю акцію.

На початок січня 1962 р. в Україні залишилося 13 діючих монастирів, з них – 2 чоловічих й 11 – жіночих, в яких проживало 1474 ченців і черниць. Уповноважений у справах РПЦ Г. Пінчук у цей час зазначав, що подальше скорочення мережі монастирів і скитів шляхом їхнього злиття в Україні неможливе у зв'язку з відсутністю в них житлової площі. Тому він пропонував у подальшому обкомам партії й облвиконкомам проводити роботу, спрямовану на розпад монастирських громад і, відповідно, закриття монастирів.

Про те, що така робота проводилася, засвідчує той факт, що на кінець антицерковної кампанії, в 1964 р., в Україні залишилося 9 монастирів, у яких проживало 939 саїтників. Це Миколаївський жіночий монастир у м. Мукачево Закарпатської області, Вознесенський жіночий монастир у с. Чумалево Тячевського району Закарпатської області, Покровський жіночий монастир у Києві, Флорівський чоловічий монастир у Києві, Успенський чоловічий монастир в Одесі, Михайлівський жіночий монастир у с. Олександрівка Болградського району Одеської області, Воскресіння-Троїцький жіночий монастир у м. Корець Гошанського району Ровенської області, Красногірський жіночий монастир у селищі Баклаївка Золотошського району Черкаської області, Успенська Почаївська лавра в м. Почаїв Кременецького району Тернопільської області.

Кінець антицерковній кампанії та закриттю монастирів поклав переворот 1964 р., коли М. Хрущова було усунуто від влади. Нове керівництво призупинило наступ на церкву, однак не пішло на зміну трактування релігійного питання. Критиці були піддані методи, які використовувалися, однак не цілі.

Закріплення матеріалу

Таким чином, ми можемо виділити етапи наступу на православні монастирі в Україні під час антицерковної кампанії:

Підготовча фаза (середина 50-х – 1958 рр.), коли влада збирала статистичні відомості та формувала фундамент для кампанії, обмежуючи прибутки РПЦ, зменшуючи її землеволодіння, скорочуючи штат працівників тощо.

Злиття монастирів (1959-1962 рр.), коли шляхом переселення ченців до певних обителів забиралися державою звільнені монастирські споруди.

Закриття (1962-1964 рр.), коли, використовуючи доступні засоби тиску, монастирі практично ліквідовувалися.

Про результати наступу на церкву, проведеного радянською владою на зламі 50-60-х років у сфері монастирського життя, красномовно свідчать цифри. Кількість обителів було зменшено більш як на три чверті – з 40 до 9. Майже втричі скоротилася кількість монахів та монахинь – із 2791 осіб у 1958 р. до 939 у 1964 р.

Те, що втратила православна церква, можна виразити в цифрах, але складно визначити те, що втратили віруючі, прості громадяни. В нішу нашої духовності, в котрій займав своє місце Бог, радянська влада спробувала розмістити своїх ідолів, але при цьому лише покалічила душі та життя кількох поколінь, зруйнувала традиційну систему ціннісних орієнтирів і змодельовала прототип "людини радянської", з комплексами якої ми не можемо розпрощатися й донині.

Домашня робота:

1. **Відповісти на тести за посиланням:** <https://history.vn.ua/lesson/full-course-of-ukrainian-history-in-tests-martinyk-2014/28.php>
2. **Опрацювати §8 , 69-70 с.**
3. Поміркуйте на інформацією поданою на історичному плакаті, напишіть свою думку щодо неї.

4. Прочитайте статтю «Римська одісея Йосипа Сліпого із радянської неволі» <https://tyzhden.ua/History/42600>. Поміркуйте, як доля Й. Сліпого вплинула на розв'язання конфлікту між США та СРСР.

Джерела та література

1. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник. За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Знання, 1999.
2. <http://forum.rusbeseda.org/index.php?topic=1758.45>
3. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3007232-vid-lenina-do-hrusova-velikden-pid-sovitami-ocima-vidkiv-epohi.html>